

27. Там само. – С. 346.
28. Гальперин П.Я. К вопросу о внутренней речи // Доклады АПН РСФСР. – М., 1957. – №4. – С. 55.
29. Там само. – С. 56.
30. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л., 1972. – С. 123.
31. Выготский Л.С. Мысль и слово // Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1996. – С. 331.
32. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К., 1987. – С. 163.
33. Там само. – С. 191.
34. Там само. – С. 174.
35. Костецкий І. Стефан Георге: особистість, доба, спадщина. Уривки // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – №114. – С. 84–104.
36. Забужко О. Філософія і культурна притомність нації // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. – К., 2001. – С. 134–135.
37. Бурбело В.Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури 9–18 ст.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – К., 1999. – С. 3.
38. Жигало О.Ю. Парадоксальні висловлення в англomовному художньому дискурсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2006. – С. 3.

Н.І.Бойко

Проблема експресивної маркованості лексичних одиниць у працях українських мовознавців

У монографіях, дисертаційних дослідженнях, підручниках та посібниках із сучасної української літературної мови (розділ "Лексикологія"), стилістики української мови та лінгвістичного аналізу художнього тексту простежується антропоцентричний підхід до аналізу експресивної лексики. Вона кваліфікується як маркована, стилістично (емоційно, емотивно) забарвлена, периферійна в словниковому складі сучасної української літературної мови.

П.Й.Горецький не використовував термін "експресивна лексика", однак учений здійснив її дефініцію, схарактеризувавши як "якісно особливу групу", марковану, тобто таку, яка не є однорідною і складається з окремих шарів, що охоплюють такі підгрупи: 1) "слова,

що емоційність мають уже в самому етимологічному своєму значенні": *радість, любий, огида, лютий*; 2) "слова-паралелі до інших слів, у значення яких емоційне забарвлення вноситься певними суфіксами": *матуся, дитяточко, злodyга*. До цієї підгрупи мовознавець зараховував і "емоційні синоніми до слів, позбавлених емоційного відтінку": казати – *варнякати, патякати, цвенькати, торочити, мимрити* тощо [2, с. 77–80]. Крім згаданих шарів, П.И.Горецький до "емоційно забарвленої" лексики зараховував ще й такі стилістично марковані лексичні одиниці, як слова дитячого мовлення та поетичну лексику [2, с. 80–82].

У підручниках і посібниках інтерпретує експресивні можливості лексичних одиниць української мови М.А.Жовтобрюх [7–9]. У його працях обґрунтовано й стилістично диференційовано лексичний склад сучасної української літературної мови, пояснено складні теоретичні питання, з'ясовано критерії виділення експресивної лексики в окремий клас маркованих слів. Учений послідовно виділяв стилістично марковану лексику в окрему групу, зазначаючи, що "...з погляду реального значення і його співвідношення з емоційним забарвленням" ця група є неоднорідною [9, с. 173]. Мовознавець виокремив, зокрема, такі підгрупи: 1) слова, що виражають своїм лексичним значенням почуття та емоції (*любов, жаж*); 2) слова, що виступають засобом емоційної оцінки (*гарний, гідкий*); 3) слова, емоційне забарвлення яких створюється за допомогою суфіксів (*бабуся, зайчисько*) [9, с. 177].

У праці [8, с. 66–68] М.А.Жовтобрюх для характеристики експресивних слів використав термін "емоційно забарвлена лексика" і кваліфікував її як окрему стилістичну категорію в літературній мові. До цього класу, на думку вченого, належать "слова, які виражають різні почуття, а також емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій та ін. У переважній більшості емоційно забарвлені слова належать до фонду загальноживаної лексики" [8, с. 66]. Тут "емоційно забарвлена лексика" протиставлена термінологічній і офіційно-діловій, у значенневих планах яких відсутнє емоційне забарвлення, оскільки для таких слів обов'язковою є точність у передачі понять, а образність – зовсім недоречною.

Учений наголошував, що сферою активного вживання "емоційно забарвленої лексики" є передусім художній, публіцистичний стилі, ораторська мова, у яких "емоційне забарвлення певних слів є доконечною умовою, без цього неможливий глибокий вплив на читача чи слухача" [8, с. 66–67]. До аналізованого складу лексики

залучено і слова, які тільки називають певні почуття. Їх кваліфіковано як такі, що "є емоційними вже своїм лексичним значенням, наприклад: *радість, горе, журба, сум, туга, жаль, жах, гнів, ніжність, ненависть, гордість, любов, кохання, щирість* та ін." [8, с. 67]. Щоправда, це положення вченого не завжди знаходить підтримку і продовження в сучасних концепціях категорії експресивності. Так, окремі українські дослідники цього феномена вважають, що поняття про емоції, афективні стани та їх називання пов'язані з дещо іншим (окремим) класом лексичних одиниць, які мають денотативний тип лексичного значення та виконують лише номінативну функцію. Цей лексичний шар репрезентований словами, які тільки називають емоції, почуття, стани душі або описують їх: *радість, сум, любов, ласка, ніжність, щастя, страх, осуд, зневага, закохатися, ненавидіти* тощо. Сема "емоція" у їхніх значеннєвих планах належить до складу денотативного макрокомпонента, а не до конотативного. У зв'язку із цим такі слова не зараховуються до експресивної лексики. Їх кваліфіковано як нейтральні, неекспресивні та віднесено до окремої тематичної групи – "емотивна лексика". Однак усі сучасні дослідники дотримуються думки лінгвіста про те, що "вдале використання їх ["емоційно забарвлених слів" – Н.Б.] надає емоційного забарвлення висловлюваній думці" [8, с. 67].

Значущими є думки М.А.Жовтобрюха про лексико-граматичні класи слів української мови, об'єднані однією функцією. Учений наголошував, що "емоційність звичайно притаманна лексичному значенню, як його безпосередньому компонентові, всім тим словам, що виражають якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб та стану й почуттів людини. У функції експресивних оціночних слів в українській мові виступають іменники (*щастя, радість, щирість, журба, лютість*), прикметники (*милий, коханий, щирий, чарівний, веселий, сумний, тужливий, жохливий, нікчемний, мерзенний*), прислівники (*весело, радісно, сумно, тужливо, мпосно, жохливо*) і дієслова (*любити, кохати, радіти, сумувати, ненавидіти*)" [9, с. 174]. Експресивні значеннєві плани таких різнокатегорійних лексичних одиниць не залежать від мовного оточення (контексту), оскільки вони репрезентують як їхній денотативний макрокомпонент, так і конотативний.

У працях мовознавця знаходимо думки про можливість експресивізації узуально нейтральних лексичних одиниць у межах художніх або публіцистичних текстів: "Однак у сучасній українській літературній мові існує чимало й таких слів, що в одному контексті

виступають як стилістично нейтральні, а в іншому – як емоційно забарвлені. Стилiстично нейтральними вони бувають тоді, коли вживаються в своєму прямому значенні...", "емоційного ж забарвлення ці слова набувають тоді, коли вони виступають у переносному значенні..." Для зіставлення нейтральних і "емоційно забарвлених" слів мовознавець запропонував низку цікавих прикладів [9, с. 174].

Учений до складу експресивної лексики зараховував усі урочисті слова, зазначаючи: "В сучасній українській літературній мові урочисті слова за своїм походженням різні. Одні з них – старослов'янiзми або створені на старослов'янському мовному ґрунті: *благовістити, благовісник, благословенний, благословен, брань, златоглавий...* Зрідка вони належать до іншомовних запозичень, що зайшли до української мови в різний час і мають у ній стилістично незабарвлені лексичні відповідники: *титан* (дуже великий), також *титанічний, владар* (пор. чеськ. *vladar*, володар), звідси *владарка, владарювати...*" [9, с. 175]. У такому ж плані учений схарактеризував урочисті слова сучасної української літературної мови, які виникли на її власному ґрунті (*батьківщина, знамено, керманіч* (синонім до керівник), *подвиг, величавий, вікопомний, нездоланий* та ін.) [9, с. 175].

Близькими до згадуваного класу маркованих слів є так звані поетизми, репрезентовані фольклорними елементами та індивідуально-авторськими неологізмами (оказіоналізмами). Мовознавець у своїх працях, присвячених вивченню лексичного складу української літературної мови, послідовно зазначав, що до експресивної лексики "...належать і всі поетичні слова, властиві художній літературі і народній творчості (*рута-м'ята, лебедонько, білолиций, ясновидий, віщувати*)" [8, с. 67]. До складу підсистеми зараховано й експресивні синоніми сучасної української мови до стилістично нейтральних слів.

Л.А.Лисиченко аналізує експресивну лексику на тлі нейтральної. Вона виділяє як один із компонентів лексичного значення "емоційно-експресивне забарвлення", що зумовлюється позамазовними чинниками, створюється контекстом, мовленнєвою ситуацією тощо [10, с. 15].

Зі стилістичного погляду проаналізували експресивно марковану лексику української мови автори колективної монографії "Взаємодія усних і писемних стилів мови" (М.А.Жовтобрюх, Г.М.Колесник, К.В.Ленець, М.М.Пилинський, Н.М.Сологуб). Мовознавці послуговуються терміном "емоційно забарвлена лексика" [7, с. 31].

Загальний огляд розмовної "емоційно забарвленої" лексики, уживаної в мові української класичної драматургії, здійснила Я.В.Януш [12, с. 35–49]. У дослідженні виділено групи зменшено-пестливої лексики, яка використовується з різною стилістичною метою: для передачі ставлення мовця до іншої особи, для характеристики негативних образів, для створення гумористичного ефекту, для реалістичного відтворення особливостей розмовно-побутової мови, із метою надання мовленню персонажа або всього твору фольклорного забарвлення [12, с. 37].

Серед спеціальних досліджень, присвячених експресивній лексиці української літературної мови, слід виділити статті та дисертаційне дослідження Л.П.Жаркової [6, с. 211], у яких розглядаються емоційно-оцінні назви осіб сучасної української мови, пов'язані з трудовою діяльністю людини в суспільстві.

До сучасних праць із проблем лексичної експресивності, виконаних на україномовному матеріалі, належать дисертаційні дослідження О.Г.Тодор (Експресиви в аспекті синонімії (структурно-семантичний та психолінгвістичний аналіз). – К., 1995) та Т.П.Вільчинської (Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові. – Тернопіль, 1996). Об'єктом дослідження в роботі О.Г.Тодор стали експресивні одиниці різних типів (фразеологічні звороти, метафоричні утворення, енантіосемічні слова, вербоїди тощо). Критерієм добору матеріалу слугувала тематична ознака – здатність експресивів різних типів називати якості та дії людини [11, с. 5]. Предметом дослідження Т.П.Вільчинської стали дві семантичні групи оцінних назв осіб: 1) назви на позначення зовнішніх особливостей людини та 2) назви, що характеризують її внутрішні властивості. Оцінні назви осіб розглядаються як елементи одного лексико-семантичного поля, що передбачає виділення центру (позитивно і негативно забарвлені назви осіб) та периферії (нейтральнооцінні назви осіб) [1, с. 32–33].

У колективній праці "Українська мова". Енциклопедія" С.Я.Єрмоленко аналізує емоційну лексику та поняття "експресивність", наголошуючи, що "емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних" [4, с. 156]. Мовознавець пов'язує значеннєві плани експресивно маркованих лексичних одиниць із емотивною функцією мови, оскільки така лексика "характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців" [5, с. 157].

А.П.Грищенко використовує термін "експресивно-оцінна лексика" й виділяє в її складі слова "з додатковими позитивними

експресивно-оцінними значеннями" і "стилістично знижені, так звані просторічні слова" [3, с. 200].

У зв'язку з тим, що проблема лексичної експресивності тісно пов'язана з питаннями лексичної семантики й функціональної лексикології, окремі аспекти її висвітлено в низці монографій та дисертацій як попередніх, так і останніх десятиріч, хоч самі роботи здебільшого присвячені дослідженню спеціальних (загальних і часткових) лінгвістичних проблем.

Аналіз монографій, дисертаційних досліджень, підручників та посібників із сучасної української літературної мови (розділ "Лексикологія") виявив, що серед авторів різних концепцій експресивності немає єдності у поглядах на кількісний та якісний склад експресивно маркованої лексики, вона має низку найменувань: *емотивна, емоційна, емоціональна, оцінна, емоційно-експресивна, експресивно-оцінна* тощо. Такий стан зумовлений тим, що експресивно маркована лексика як об'єкт лінгвістичного дослідження почала вивчатися значно пізніше, ніж власне номінативна, нейтральна. Під час аналізу експресивної лексики не було єдиного підходу до семантико-типологічної характеристики експресивних слів. Визначи важливість і незаперечну значущість власне номінативної лексики, яка спрямована передусім на передавання поняттєво-логічних значень, не можна вважати експресивний фонд тільки як периферію лексичного багатства мови. Необхідно зважати на особливості, специфіку аналізованого шару, оцінювати й кваліфікувати його не з позицій другорядності та рідковживаності (експресивна лексика зазвичай є допоміжним засобом у комунікативних процесах), а на підставі його антропоцентричної природи. Хоч функціональні можливості експресивно маркованої лексики дещо обмежені, проте її роль у художньому, публіцистичному та розмовному стилях усіх різновидів надзвичайно важлива.

Література

1. Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Тернопіль, 1996.
2. Горецький П.Й. Лексика і фразеологія // Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – К.: Рад. школа, 1951. – Т. 1. – С. 26–125.
3. Грищенко А.П. Лексикологія // Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін.; За ред. А.П.Грищенка. – К.: Вища школа, 2002. – С. 92–202.

4. Ермоленко С.Я. Експресивність // "Українська мова": Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К., 2000. – С. 156–157.
5. Ермоленко С.Я. Емоційна лексика // "Українська мова": Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К., 2000. – С. 157–158.
6. Жаркова Л.П. Емоційно-оцінна лексика сучасної української мови (загальні назви осіб): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1969.
7. Жовтобрюх М.А. Дослідження українського усного літературного мовлення // Взаємодія усних і писемних стилів мови / Відп. ред. М.М.Пилинський. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 5–27.
8. Жовтобрюх М.А. Лексика і фразеологія // Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. I. – К., 1972. – С. 17–90.
9. Жовтобрюх М.А. Стилістична диференціація української лексики // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І.К.Білодіда. – К., 1973. – С. 151–178.
10. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1977.
11. Тодор О.Г. Експресиви в аспекті синонімії (структурно-семантичний та психолінгвістичний аналіз): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1995.
12. Януш Я.В. Мова української класичної драматургії. – Львів: Вища школа, 1983.

В.М.Бережняк

Новозапозичення в українській мові

Дослідження доцільності вживання нових запозичень є важливим в умовах складних лексико-семантичних процесів, зумовлених сучасними мовними контактами; поряд із цим постає проблема залучення іншомовних лексем до дериваційних процесів у мові-реципієнті, а отже, новітні мовні явища потребують якнайпильнішої уваги.

Відомо, що найбільш революційні мовні зміни відбуваються саме в період глобальних трансформацій у суспільстві. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став часом неймовірного розширення політичних, економічних та культурних зв'язків України з іноземними країнами. Це спричинило посилене надходження в українську мову чужомовної лексики. Країни та їх народи перебувають у постійних взаєминах економічного, політичного, наукового й культурного характеру. Тому всі спроби